

„MINDENEKELŐTT NE TÉVESSZETEK ÖSSZE
MÁSOKKAL!”
AZ ÖNMAGASÁG ESZTÉTIKÁJA ÉS POLITIKÁJA
A KÉSEI NIETZSCHÉNÉL

TÁNCZOS PÉTER

I. TÁVOLSÁGTARTÁS A „MORÁLIS TARANTULÁTÓL”
ÉS A „KÖNIGSBERGI MANDARINTÓL”

Friedrich Nietzsche az *Ecce Homo* című, önmagával és életművével számot vető munkája elején egy sajátos problémával szembesül. A könyv előszavában szükségesnek érzi, hogy megindokolja, miért is szán egy külön könyvet saját személyének – az önreprezentáció igénye ugyanis nem magától értetődő, sőt, magyarázatra szorul. A kötet zavarbaejtő, egyenesen önhittnek tűnő hangvételének megfelelően azt állítja, hogy azért indokolt ez a bemutatkozás, mivel ő lesz az, akinek hamarosan a legsúlyosabb követeléssel kell az emberiség színe elé lépnie, éppen ezért elengedhetetlennek tartja, hogy elmondja, ki is ő valójában.¹ Bár saját bevallása szerint a szokása (*Gewohnheit*) és az ösztönei (*Instinkte*) tiltakoznak e feladat ellen, ám ezt mégis illendőség dolga megtennie, ha már ilyen igénnyel lép fel az emberi nemmel szemben – tehát csak paradigmaticus szerepe jogosítja fel és kötelezi a vallomás aktusára.² Miközben nyilvánvalóan rájátszik a vallomásirodalom bizonyos toposzaira, egyértelműen látszik, hogy szinte minden ponton ellentétébe fordítja az egyik legismertebb, filozófiai szempontból releváns ön-prezentációt, Rousseau *Vallomásait*. Míg Rousseau elsődleges célja egy ember, mégpedig saját maga bemutatása, egy olyan emberé, aki semmivel sem tűnik ki, s aki mégis egyszerű és egvedí;³ addig Nietzsche egyértelművé teszi, hogy jóízű elleni véteknek tartaná ezt a bemutatkozást, ha saját lényének fontossága erre nem kötelezné – de még így is szabadkozni kezd, természetesen nem elbizakodottsága, hanem illetlen feltárulkozása miatt. Rousseau kifejezett

---

¹ Nietzsche: *Ecce Homo: Hogyan lesz az ember azzá, ami*. Ford. Horváth Géza. Göncöl, Budapest, 2003. 7.

² Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 7.; Nietzsche: *Kritische Studienausgabe* (KSA). VI. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1999. 257.

³ Rousseau, Jean-Jacques: *Vallomások. I.* Ford. Benedek István és Benedek Marcell. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 7-9.

büszkeséggel nyújtja át művét az olvasónak,⁴ Nietzsche ellenben elkerülhetetlen szemérmertlenségként tálalja saját önértelmezését. A jómodort kivételesen sutba vágva ki kell mondania: „Hallgassatok meg! Mert én ez és ez vagyok. Mindenekelőtt ne tévezzetek össze másokkal!”⁵

Nietzsche nem sokáig hagy minket bizonytalanságban afelől, hogy első-sorban kikkel nem szabad összetévesztenünk: ő semmiképpen sem madár-ijesztő vagy morálszörnyeteg (*Moral-Ungeheuer*), hanem pontosan az ellentéte annak, akit erényesnek szokás nevezni.⁶ Bár Nietzsche-nél igen sok gondolkodó kiérdemelt valamely, a morálszörnyeteghez hasonló jelzót, mégis két filozófust érdemes itt talán külön is kiemelni. Az egyik nyilvánvalóan az imént említett Rousseau, a „morális tarantula”,⁷ aki úgy mutatja be magát a *Vallomásokban*, mint aki sohasem tett rosszat, viszont akinek mindenki csak ártani akart.⁸ Vele szemben Nietzsche az *Ecce Homo*ban éppen arra panaszkodik, hogy rosszakaratot szinte még nem is tapasztalt, őt inkább a túl sok jóakarát zavarja.⁹ Rousseau másokat hibáztató, *ressentiment*-jegyekkel bíró önképet állítja szembe saját „előkelő”, önmagát szerencsésként, kivételezettként megjelenítő portréjával.¹⁰ Rousseau mellett a másik filozófus, aki szerinte szintén a morál túlságától szenved, és akitől Nietzsche itt indirekt

---

⁴ Bár Rousseau szerzői önértelmezése szerint műve antropológiai jelentőséggel is bír, az írása fennmaradását elsősorban mégsem ezért tartja fontosnak, hanem hogy megőrizze autentikusnak vélt arcképet. *A magányos sétáló álmodozásaiban* – saját bevallása szerint – már lemondott erről a célkitűzéséről, az önreflexiót és az írást csak önmagukért gyakorolta. v.ö. Rousseau: *A magányos sétáló álmodozásai*. Ford. Réz Ádám. In. *Önéletrajzi írások. I.* Atlantisz, Budapest, 2019. 282.

⁵ Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 7. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶ Uo. KSA VI: 257.

⁷ Az eredetiben: „Moral-Tarantel”; Romhányi Török Gábor fordításában „mérgező morálpók”. KSA III. 14.; Nietzsche: *Virradat: Gondolatok a morális előítéletekről*. Ford. Romhányi Török Gábor. Holnap, Budapest, 2009. 10.

⁸ Vö. „(...) legalább egyszer add tanújelét a nagylelkűségnek és jósnak, mikor lehettél volna gonosz és bosszúálló is – ha ugyan bosszúállásnak lehet nevezni azt a rosszat, amit olyan emberrel követnek el, aki rosszat sohasem tett, és sohasem akart tenni.” Jean-Jacques Rousseau: *Vallomások*. I. id. kiad. 7. Rousseau *A magányos sétáló álmodozásaiban* még érzékletesebb képet fest az ellene irányuló kollektív rosszakaratról, összeesküvésről. id. kiad. 276-277.

⁹ „Bárhogyan vizsgálom életemet, azt az egyetlen esetet leszámítva, még a nyomát sem fedezhetni föl annak, hogy bárki rossz szándékkal közeledett volna felém – a jóakaratok viszont talán túlonként sok nyomára bukkanni benne... Én még azoknál is csak jót tapasztaltam, akiknél mindenki más rosszat tapasztalt (...)” Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 20., illetve még 53.

¹⁰ A kérdéshez vö. Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*. Ford. Romhányi Török Gábor. Holnap, Budapest, 1996. 35-37.

módon elhatárolódik, az Kant, a „königsbergi mandarinizmus”¹¹ megteremtője – Kant szerepére a tanulmány végén még részletesen kitérünk. A különbségtevésre irányuló legfőbb szándék ezen a ponton tehát a morállal szemben merül fel: Nietzsche az eszmények morális hazugságával a becsületesség és egyenesség (*Redlichkeit, Ehrlichkeit*) elvárását szegezi szembe – ennyiben is igazat lehet adni Jean-Luc Nancy-nak, aki az *Ecce Homo*t „a becsületesség *par excellence* könyvének” nevezte.¹²

Egyféle gondolkodói profil tehát ez a kései munka, amely azonban az alcímnek megfelelően („Hogyan lesz az ember azzá, ami”) nem kész entitásként mutatja be a paradigmafordítás igényével fellépő filozófust, hanem a szöveg révén az önmagaság kialakításának, megteremtésének sajátos útját akarja prezentálni. A „ne tévesszettek össze másokkal” nietzschei imperatívuszát nyilván több aspektusból is lehetne adekvátan értelmezni, például közelíthetnénk a felszólításhoz a distancia pátozának elképzelése felől,¹³ a differencia fogalmának jelentőségétől, vagy az (ön)azonosság gondolatának nyelvi-logikai elutasításától,¹⁴ de én most egy másik utat követnék. Mivel az *Ecce Homo* kifejezetten kései írás, ezért az önmagaságnak ezt a differenciális elemét az utolsó alkotói roham egyik jellegzetes felvetésének, a tenyésztés (*Zucht* vagy *Züchtung*) gondolatának kontextusában tárgyalnám. A *Züchtung* az utolsó évek munkáiban a valamivé levés problémáját sajátos színben tünteti fel, éppen ezért látszik érdekesnek az önmagaság kérdését ebben a kissé bizarr tenyésztési narratívában olvasni. Ehhez a megközelítéshez elsődlegesen *Az Antikrisztus*,¹⁵ a *Bálványok alkonya*, illetve néhány kései töredék nyújthat kapaszkodót.

---

¹¹ Nietzsche: *Az Antikrisztus: Átok a kereszténységre*. Ford. Csejtei Dezső, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007. 19.

¹² Nancy, Jean-Luc: *Becsületességünk próbaköve: Az erkölcsi értelemben vett igazságról* Nietzsche-nél. Ford. Mezei György Iván. *Athenaeum*, 1992. 3. 27.

¹³ Például Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. Ford. Tatár György. Műszaki, Budapest, 2000. 125. A kérdéssel részletesebben foglalkoztam: Táncoz Péter: Nietzsche és a távolság akarása. In. Balassa Bence: *Isten ellensége: Lépték és perspektíva Nietzsche filozófiájában*. Colorcom, Budapest, 2018. 174-188.

¹⁴ Ez utóbbi megközelítés világítja meg igazán Rousseau és Nietzsche más szempontból hangsúlyos szubjektum-elképzelésének különbségét. Ezt a differenciálást igyekeztem elvégezni a következő helyen: Táncoz Péter: *Self, Nature, and the Limits of the Philosophical Subversion: The Solitary Rousseau-Interpretation of Friedrich Nietzsche*. *Nagyerdei Almanach*, 2018. 1.

¹⁵ *Az Antikrisztus* segítségül hívása azért is tűnik adekvát lépésnek, mivel mind keletkezési idejét tekintve, mind a szerzői intenciót figyelembe véve szoros kapcsolatban áll az *Ecce Homo*val. Sőt, Kővári Sarolta meggyőzően érvel amellel, hogy az *Ecce Homo* kifejezetten *Az Antikrisztust* hivatott előkészíteni, vö. Kővári Sarolta: *A filozófia személyessége: Adalék az Ecce homo értelmezéséhez*. In. *Pro Philosophia Évkönyv*, 2015. 128.

II. ÖNMAGUNK MEGTEREMTÉSE: SZELÍDÍTÉS ÉS TENYÉSZTÉS

Nietzsche a *Bálványok alkonyában* részletesen kifejti a morális átalakítás két lehetőségét, a szelídítés (*Zähmung*) és a kitenyésztés (*Züchtung*) közötti különbséget.¹⁶ A differenciálás kevésbé expliciten ugyan, de az *Ecce Homo*-ban is jelen van: ott Nietzsche főként a megjavítás, a morális megszelídítés elvárását illeti kritikával.¹⁷ A *Bálványok alkonyában* viszont a pozitív mintaként értékelt tenyésztést is részletesen bemutatja: míg a szelídítés igen jól ismert számunkra a keresztény tradícióból, addig Nietzsche a tenyésztésre a hindu morált, illetve *Manu törvénykönyvét* hozza fel példaként, amelynek a különféle előírásokkal, rendelkezésekkel a négy elkülönülő kaszt kialakítása és fenntartása volt a célja.¹⁸ Úgy gondolja, hogy mind a tenyésztést, mind a szelídítést csak „zoológiai”¹⁹ terminusokkal lehet kielégítően leírni – bár a tenyésztés kifejezés emberekre vonatkoztatva először sokkolón hangzik, Nietzsche szerint a morális megjavítás sem más, mint a vad, előkelő emberek, a „szőke bestiak” erőszakos domesztikálása. A morális kiművelés sem kevésbé dehumanizáló eljárás, mint a tenyésztés ötlete, sőt, Nietzsche valójában egészségesebbnek, emberhez méltóbbnak tartja a *Züchtungot*, ugyanis az legalább az életigenlő ösztönöket fejleszti, szemben a legyengítő, megbetegítő megszelídítéssel.²⁰ Tulajdonképpen két homlokegyenest eltérő morálról van szó, azonban a szó nietzschei értelmében éppen a tenyésztés az, ami emberhez méltóbb, az reprezentálja az „árja humanitást”.²¹ Ez a fajta emberségesség az antik görögök humanitás-fogalmához hasonlóan kegyetlen,²² de Nietzsche szerint őszintébb, egyenesebb eljárást jelent, mivel nem titkolja el, hogy amorális eszközökkel él a moralizálás során.²³

Az *Antikrisztusból* azt is megtudhatjuk, hogy miként is néz ki a nietzschei tenyésztés, pontosabban: milyen filozófiai feltételei vannak. Nietzsche határozottan elutasítja a haladás és egyáltalán a lineáris fejlődés gondolatát – a haladás modern, hamis eszme; valójában az lenne a feladat, hogy megtalál-

---

¹⁶ Nietzsche: *Bálványok alkonya*, avagy hogyan filozofálunk kalapáccsal? Ford.: Romhányi Török Gábor. In: Nietzsche, Friedrich: *Bálványok alkonya – Nietzsche kontra Wagner*. Holnap, Budapest, 2004. 46-50.

¹⁷ Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 8.

¹⁸ Nietzsche: *Bálványok alkonya*. id. kiad. 47.

¹⁹ Nietzsche: uo. 46.

²⁰ Nietzsche: uo. 46-47.

²¹ Nietzsche: uo. 49.

²² Vö. Nietzsche: A homéroszi versengés. Ford. Óvári Csaba. In: Friedrich Nietzsche: *Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben*. Attraktor, Máriabesnyő, 2012. 52.

²³ Nietzsche: *Bálványok alkonya*. id. kiad. 50.

juk az emberiségben a magasabbrendű típus, az emberfeletti ember, a „telitalát” eseteit.²⁴ A magasabbrendű típus magától nem fejlődik ki, a természetnek nem kifejezett célja az ilyen emberek létrehozása – ahogyan a bázeli években keletkezett *Korszerűtlen elmélekdedésekben* is írta,²⁵ a természet vaktában lövöldöz, amikor létrehozza a zsenit – hiába várnánk tehát, hogy az emberi faj egyszer csak magától átalakul valami fejlettebbé. Valójában a magasabb értékű ember már többször felbukkant a történelem során, csak hogy mint véletlen, kivétel – és az ilyen emberek megjelenése akkora rettenettel töltötte el a többieket, hogy az új típus megjelenését megakadályozandó találtak ki a megszelídítés eljárását.²⁶ Ez az amúgy alapvetően sikeres törekvés mutatja meg, hogy mi Nietzsche szerint a feladat: nem elvetni, hanem akarni kell ezt a magasabb rendű típust, a véletlenszerű előfordulásokból szándékosan és tudatosan ki kell tenyészteni egy ilyen, fennmaradni képes és permanensen jelen lévő karaktert.²⁷ Ebben az észrevételben már teljesen kibontakozik a zoológiai metafora: ahogyan a kereszténység a véletlenül felbukkanó szelídebb, háziasabb vonásokat támogatta, úgy a nietzschei filozófia aktorának a vadabb, életrevalóbb, ígéretesebb attribútumok pártolásával kell létrehoznia az új, egészségesebb típust.

Nietzschének ezek a gondolatai sokszor annyira zavarbaejtőek, és néha olyan rémisztően ismerősnek tűnnek, hogy az ember legszívesebben visszahúzódna innen az életmű filozófiai értelemben gazdagabb, kiesebb korszakába. Bár nem állítom, hogy az utolsó alkotói év gondolatai éppoly összetettek és színvonalasok, mint a Nietzsche érett korszakából származó meglátások, bizonyára megvan ezeknek a nietzschei teóriáknak is az az értelmezési tartománya, ahonnan nézve legalább zárójeljelezhető az örület vagy a rasszizmus vádjá. Az ebből az időszakból származó hátrahagyott feljegyzések segíthetnek ennek az értelmezési horizontnak valamiféle előzetes felmutatásában. Nagyon fontos jelezni, hogy Nietzsche semmiképpen sem szorgalmazza a „meghaladott” faj eltörlését, egyáltalán a bevett formák, szabályok felszámolo-

---

²⁴ Nietzsche: *Az Antikrisztus*. id. kiad. 11.

²⁵ Például vö.: „A természet nyílként lövi a filozófust az emberek közé, nem céloz, de reméli, hogy a nyíl befűrődik valahova. Számtalanszor téved, s bosszankodik.” Nietzsche: Schopenhauer mint nevelő. Ford. Hidas Zoltán. In. Nietzsche, Friedrich: *Korszerűtlen elmélekdedések*. Atlantisz, Budapest, 2004. 245. A megszemélyesítés persze azt sugallja, hogy a természet valamiképpen igenis törekszik a magasabb típus létrehozására, csak hogy e tekintetben ügyetlen, mivel nem rendelkezik határozott célokkal. Az összetett nietzschei természet-fogalom tárgyalását most mellőzve, a fentiekben csak a „vaktában lövöldözés” és a tudatos tenyésztés különbségére szeretnék fókuszálni.

²⁶ Nietzsche: *Az Antikrisztus*. id. kiad. 10.

²⁷Uo.

lását – az új típusnak amellet, hogy előidézhetővé kell válnia, meg kell őriznie kivételes voltát is.²⁸ A kivételesnek ugyanis csak akkor van értelme, akkor marad meg kivételesnek, ha maga a szabály is fennmarad. Nietzsche hangsúlyozza, hogy a középszerű emberre szükség van,²⁹ sőt, igazából a középszerű ember a maga középszerű helyzetében remekül érzi magát (a kivételes ember közege a hideg, magaslati lét, amely után az átlagember nem sóvárog).³⁰ Azt is hozzát teszi, hogy egy magaskultúra kivételes embere éppen hogy finomabban bánik a középszerűvel, mint a hozzá hasonlókkal – ez a kifinomultság jele.³¹

A magasabbrendű embernek a tömeggel szemben nem szabad harcolnia, hanem csak a distanciát kell tartania: az új típusnak tehát el kell különülnie, sajátos zárványt kell alkotnia. Az persze hozzátartozik az igazsághoz, hogy Nietzsche ezekben a kései feljegyzésekben egy erősen strukturált, kaszterszerű társadalom létrehozását szorgalmazza – tehát a szabályosra, a megszokottra elsősorban mégiscsak mint alvetettre van szüksége.³² Szintén sajátos vonása ennek a kései koncepciónak, hogy itt Nietzsche hitet tesz a született nemesség mellett: kifejezetten a vér nemességét értve ezalatt, nem a szellemét és a nem a címét.³³ Ha a tenyésztés nietzschei koncepciója felől olvassuk, ez persze nem különösebben meglepő felvetés: valamilyen módon átörökíthetőnek kell lennie az új típus ismérveinek. Ugyanakkor ezt nem érdemes tiszta biológizmusként interpretálni – még a Nietzsche által favorizált „zoológiai” metaforák és a „tenyésztés” kifejezés figyelembevételével sem: a koncepció inkább tűnik axiológiai-genealógiai fejtegetésnek, mint tényleges szaporítási programnak. A hangsúly végig az öröklött természetnek a tanult viselkedéssel szembeni elsőbbségén van – ahogyan hamarosan alaposabban is kifejthük.³⁴

---

²⁸ Nietzsche: *A hatalom akarása: Minden érték átértékelésének kísérlete*. Ford. Romhányi Török Gábor. Cartaphilus, Budapest, 2002. 382.

²⁹ Ennek oka leginkább az, hogy a tömegember az, aki fenntartja az emberi fajt. Vö. Nietzsche, Friedrich: *Jegyzetek a kései hagyatékából*. V. Ford. Óvári Csaba. Attraktor, Máriabesnyő, 2019. 5.

³⁰ Nietzsche: *Az Antikrisztus*. id. kiad. 102.

³¹ Nietzsche: uo. 103.

³² Nietzsche: *A hatalom akarása*. id. kiad. 383.

³³ Uo. 398.

³⁴ Ez magyarázza meg azt, hogy Nietzsche miképpen tudta összeegyeztetni kései írásai-ban a „született nemesség” igenlését és családtagjai mélységes megvetését. Az *Ecce Homo*-ban azt állítja, hogy „egy csepp rossz vér” sincs benne, ugyanakkor nem vállalja a rokonságot anyjával és testvérével (legközelebbi élő vérrokonaival), lásd: *Ecce Homo*. id. kiad. 19. A megoldás, ahogyan azzal Nietzsche maga is előáll, az atavizmus fogalmában rejlik: benne a legősibb, legelőkelőbb faj bukkan fel újra (szemben nőrokonaival, akikben már teljesen elkorcsosult ez az ősi nemesség). Ha feltételezzük, hogy Nietzsche mégiscsak konzisztens maradt ezen az egyetlen gondolatmenet belülről, akkor kénytelenek vagyunk a „vér”, „faj” és az ehhez hasonló

Visszatérve eredeti kérdésünkhöz, a hátrahagyott jegyzetekben Nietzsche elkülöníti az önnevelés egyes típusait, önmagunk kialakításának formáit. Nyolc kérdést tesz fel olvasójának, amelyekben más-más szempontból arra kíváncsi, hogy az adott, önmagát képző ember mit preferál. Például inkább okosabb akar-e lenni, vagy kegyetlenebb; boldogan szeretne-e élni, vagy túl akar lépni a boldogság-boldogtalanság dimenzióján.³⁵ Mindezek alapján még persze nem kerültünk közelebb egy árnyalt, könnyű szívvel affirmálható teóriához. Továbbra is kérdés, hogy a tenyésztés gondolatának mi is ad filozófiai relevanciát.

III. A TENYÉSZTÉS MINT A MÁSODIK TERMÉSZET KINEVELÉSE

Ezért talán érdemes a tenyésztés és önmagaság összefüggését még egyszer végiggondolni, de nem az egyébként nagyon is adekvátnak látszó fajelméleti perspektívából,³⁶ hanem inkább a Nietzsche által igen jól ismert és hivatkozott antikvitás, illetve az azzal foglalkozó német filológiai hagyomány háttere felől közelítve.³⁷ Bár a tenyésztés gondolata csak a kései művekben válik igazán hangsúlyossá, valójában periférikusán ugyan, de már igen korán felbukkan a nietzschei korpuszban. A *Züchtung* fogalmát Nietzsche a hetvenes évek első felében is használja már a társadalmi folyamatok leírásához: azt egyfajta kormányzati intézkedésként mutatva be.³⁸ Hátrahagyott jegyzeteiben már ekkoriban megfogalmazza az igényt, hogy a szerencsés pillanatokban felbukkanó típust valahogy szándékosan is ki kellene tenyészteni – mindezt a görögöknél megjelenő gonosz ösztönök harca kapcsán fejt ki.³⁹ A *Züchtung* különösen gyakran kerül elő, amikor Nietzsche a görögök politikájáról, szexuális életéről és szaporodásáról ír.⁴⁰ A tenyésztés és az antikvitás

---

kifejezéseket metaforaként kezelni, és az atavizmusra genealógiai fogalomként tekinteni. Máskülönben aligha tarthatná fenn egyszerre előkelő származása igenlését és kellemetlen családtagjainak elutasítását.

³⁵ Nietzsche: *A hatalom akarása*. id. kiad. 386.

³⁶ A kérdéshez például lásd: Kővári Sarolta: „Mindenki önmaga számára a legtávolibb”: Nietzsche szubjektumfelfogásairól. In: Kővári Sarolta, Soóky Krisztina, Weiss János: *A szubjektum labirintusai*. Áron, Budapest, 2016. 79., valamint Cancik, Hubert: *Nietzsches Antike: Vorlesung*. J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 2000. 122-134.

³⁷ Bár Cancik a 19. század jellegzetes fajelméleti (illetve annak megalapozó) természet-tudományos, filozófiai irodalmának szótárából eredezteti a tenyésztés nietzschei fogalmát, ő is hangsúlyozza a tenyésztés és az antikvitás tematikus kapcsolatát Nietzschénél. Lásd például Cancik: *Nietzsches Antike*. id. kiad. 98.

³⁸ KSA VII. 646.

³⁹ KSA VIII. 43.

⁴⁰ Például KSA VIII. 46–47.

tematikus kapcsolata végig erősen jelen van a nietzschei jegyzetekben. A német filozófus e téren odáig megy, hogy a tenyésztés eljárásával magyarázza az olyan esztétikatörténeti belátásokat is, mint azt, hogy a görögöknél nem a nők, hanem a férfiak voltak a par excellence szépek.⁴¹ Egy másik szöveghe-lyen ezt Ciceróra támaszkodva úgy értelmezi, hogy a görögök pederasztia törekvéseik miatt preferálták inkább a férfiszépség továbbörökítését.⁴² A szépség és a tudatos szaporítás gondolata a német filológiában persze már jóval Nietzsche előtt is megjelent, így például az általa főleg filológusként számon tartott Winckelmannnál is,⁴³ aki szerint a görögök különösen fontosnak tartották, hogy rájöjjenek, hogyan kell szép gyermekeket nemzeni; sőt. igyekeztek fekete szemű embereket kitenyészteni, illetve „szépségversenyeken” összehasonlítani a különféle próbálkozások eredményeit.⁴⁴ Az ilyen meglátások bizarr voltakban igencsak emlékeztetnek a nietzschei tenyésztési program esztétikai vetületére.

A tenyésztés koncepciója persze valószínűleg megmaradt volna Nietzschénél a maga marginális helyzetében, ha idővel nem ábrándult volna ki végképp a művelődés-nevelés (*Bildung*) fogalmából. Bár Nietzsche szinte kezdetektől fogva fenntartásokkal kezelte a *Bildung* korban uralkodó koncepcióját,⁴⁵ a bázeli években írt *Művelődési intézményeink jövőjéről*, valamint a *Schopenhauer mint nevelő* című írásaiban mégiscsak affirmálta a művelődés felszabadító, sajátosan szubverzív értelmét, és a nevelésnek originális filozófiai jelentőséget tulajdonított.⁴⁶ Ezzel szemben a *Túl jön és rosszon* című művében a *Bildung* már az ámítás művészetévé válik, ugyanis Nietzsche itt amellett érvel, hogy az elődök tevékenyége, preferenciái kitörölhetetlen nyomot hagynak az utódokban is – az öröklött vonások, tulajdonságok felülírhatatlanok, és meghatározzák az egyén viselkedését:

---

⁴¹ Klaus Goch (Szerk.): *Nietzsche: A nőkről*. Ford. Romhányi Török Gábor. Holnap, Budapest, 2006. 126.; KSA IX: 607.

⁴² uo. 188.; KSA X: 328.

⁴³ Bár konkrét szakmai munkájáról nem fest igazán hízelgő képet, egyértelműen a német filológia nagy úttörői, jelentős személyiségei között tartja számon. Lásd például: Gondolatok és vázlatok a *Mi, filológusok* című korszerűtlen elmélkedéshez. Ford. Molnár Anna. In. Friedrich Nietzsche: *Ifjúkori görög tárgyú írások*. Európa, Budapest, 2000. 168-175.

⁴⁴ Winckelmann, Johann Joachim: Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban. Ford. Tímár Árpád. In. Winckelmann, J. J.: *Művészeti írások*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 12.

⁴⁵ Bázeli nyilvános előadásaiiban egyértelműen a reform szándéka vezeti Nietzschét a kritikái megfogalmazásakor. Vö. Friedrich Nietzsche: *Művelődési intézményeink jövőjéről: Hat nyilvános előadás*. Ford. Óvári Csaba, Attraktor, Máriabesnyő, 2011. 6-8, 34, 74-80.

⁴⁶ Nietzsche: *Schopenhauer mint nevelő*. id. kiad. 184.

„Egy ember lelkéből nem kitörölhető, amit elődei a legszívesebben és legállandóbban műveltek (...) Egyáltalán nem lehetséges, hogy az ember testében *ne* fészkeljenek ott szüleinek és elődeinek tulajdonságai és vonzódásai: bármit szóljon is ez ellen a látszat. (...) a legjobb neveléssel és képzéssel éppen csak azt érhetjük el, hogy az efféle öröklés felől *ámítsuk* magunkat.”⁴⁷

Nietzsche eddigre szemmel láthatóan elvesztette a *Bildung*ba vetett minden reményét, már nem erre alapozza a magasabb kultúra megteremtésének lehetőségét. Sőt az *Ecce Homó*ban a műveltség eszményét egyenesen a realitás kiiktatásának egy módjaként festi le.⁴⁸ Igaz ugyan, hogy ezt a diagnózist elsősorban korának német kultúrájára vonatkoztatja, azonban innen már feltűnően hiányzik a korábban ellenpontként oly gyakran felmutatott „valódi” műveltség elképzelése.

A *Bildung* koncepciója az után kezdi igazán elveszíteni a teoretikus szerepét, hogy Nietzschénél egyre inkább felértékelődik és hangsúlyossá válik az automatizmus, a megszokás, a rögzülés jelentősége. Ennek háttérben leginkább az a nietzschei törekvés áll, hogy a megszerzett tudást valamilyen módon ösztönössé kell tennünk – ez akkor valósul meg, amikor az ítéletünk a „vérünké válik”, amikor már spontán módon, reflektálatlanul működik.⁴⁹ Utánzás révén képesek vagyunk egyfajta második természetet kinevelni.⁵⁰ Bár a második természet és a „vérré tett ítélet” gondolata már korán megjelent Nietzschénél,⁵¹ az a tenyésztés elképzelésével inkább csak a nyolcvanas évektől kezd korrelálni. Persze a második természet kinevelése nem egyértelműen pozitív fogalom a nietzschei életmű egészét nézve: bár nem tartozik szorosan a témánkhoz, fontos jelezni, hogy *A történelem hasznáról és káráról* című korszerűtlen elmélkedésben a második természet létrehozását még egy kétséges kimenetelű, az elsődleges természetet könnyen eltorzító, gyengévé tevő folyamatként mutatja be, a *Virradat* egy pontján pedig mindent elkövet azért, hogy fogalmilag az első természet legyen az affirmálandó –

---

⁴⁷ Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. id. kiad. 132.

⁴⁸ Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 32.

⁴⁹ Nietzsche: „Az új felvilágosodás”: *Jegyzetfüzetek az Így szólott Zarathustra keletkezésének idejéből*. Ford. Kurdi Imre. Osiris, Budapest, 2001. 63.

⁵⁰ Nietzsche: *Feljegyzések, fragmentumok*. Ford. Kurdi Imre. In. Nietzsche, Friedrich: *Platón és elődei: Előadások és jegyzetek a görög filozófia kezdeteiről*. Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2007. 420.

⁵¹ Például a már idézett *Művelődési intézményeink jövőjéről* című előadássorozatában is a tudás ösztönössé, második természeté válásáról ír (a katonai menetelés példáján keresztül). Vö. Nietzsche: *Művelődési intézményeink jövőjéről*. id. kiad. 34-35.

még annak árán is, hogy időben másodlagossá kell válnia (tehát az első természet lesz az, amit kinevelünk, s nem a második).⁵² Bár bűvópatakszerűen már a korai művekben is felbukkan a második természet koncepciójának igenelhető változata, egyértelműen affirmált minőséggé csak a *Bildung* háttérbe szorulása után válik – *A vidám tudományban* a második természet már az erők önmaguk felett aratott diadalaként jelenik meg.⁵³ Az így értett második természet fogja biztosítani a változás, a dinamizmus lehetőségét az egyre merevebbé váló, örökletességeket feltételező nietzschei koncepcióban. Bár a nevelés révén nem tudjuk legyűrni elsődleges, hozott természetünket, egy új, lassan, fokozatosan és nem tudatosan kialakított természet mégis felülírhatja a régit.

IV. NIETZSCHE KÉSEI KANT-OLVASATA

Ha mindezek tükrében visszatérünk a nietzschei tenyésztés problémájához, és tovább olvassuk az előzőleg elejtett *Az Antikrisztust*, akkor érdekes ellentét nyílik meg a számunkra. Pár oldallal azt követően, hogy Nietzsche bemutatta a kivétel szándékos tenyésztésének lehetőségét, intenzíven támadni kezdi Immanuel Kant filozófiáját, különösképpen annak etikáját. Nietzsche Kantot itt a német filozófiát megmérgező teológus-ösztön legjellegzetesebb képviselőjének tartja. A protestáns lelkész-tradíció a „königsbergi mandarin” tevékenységének köszönhetően érte el a maga csúcsát, vele szemben a Nietzsche preferálta attitűdöt csak néhány szkeptikus gondolkodó képviselte.⁵⁴ Nietzsche szerint minden erény a saját elmeszüleményünk, így értékéről az dönt, hogy árt vagy használ kiötlőjének. Mivel az erény mindig egyfajta személyes védekezés, ezért nincs veszélyesebb a személytelen erénynél – éppen ezért az általános értelmű kötelesség fogalma különösképpen káros. Nietzsche szemében itt Kant mint a kategorikus imperatívusz „idióta” kiötlője jelenik meg.⁵⁵ Kant képviseli a metafizikai ész fogalmára alapozott morál álláspontját, míg ezzel szemben a szkeptikus gondolkodók tisztessége, becsületessége áll – tehát ugyanazt a szembeállítást találjuk itt is, mint az *Ecce Homó*ban vagy a *Bálványok alkonyában* – a metafizikai morál és az önmagunkkal szembeni, intellektuális becsületesség konfrontálódik egymással.

---

⁵² Nietzsche: *Virradat*. id. kiad. 281.

⁵³ Nietzsche: *A vidám tudomány*. Ford. Óvári Csaba. Attraktor, Máriabesnyó, 2018. 162.

⁵⁴ Nietzsche: *Az Antikrisztus*. id. kiad. 17-21.

⁵⁵ uo. 19.

Nagyon úgy tűnik, hogy Kant – „a végzetszerű pók”⁵⁶ – válik a tenyésztés-elmélet antagonistájává; viszont nem egyértelmű, hirtelen mitől lett elsőszámú ellenfél. Nietzsche Kant-értelmezése, illetve a két gondolkodó intellektuális kapcsolata igen összetett kérdés, ami szorosan nem is tartozik témánkhoz. Annyit azonban fontos megjegyezni, hogy Nietzsche először intenzíven az 1860-as évek második felében kezdett el Kantot olvasni,⁵⁷ ekkoriban különösképpen *Az ítélőerő kritikáját* forgatta, és a teleológia kérdése foglalkoztatta – még doktori értekezést is kívánt belőle írni.⁵⁸ Hosszabb szünetet követően aztán Nietzsche az 1880-as években kezdett újra Kant filozófiájával foglalkozni. Ahogyan korábban is intenzíven hatottak rá a különféle másodlagos források, interpretációk, úgy ezt az elmélyültebb érdeklődést is elsődlegesen a szekunder irodalommal való találkozás szervezte, például Lange és Schopenhauer interpretációi mellett főleg Kuno Fischer Kant-könyvét tanulmányozta. Ebben a későbbi időszakban inkább Kant etikája és metafizikája érdekelte már – van is egy igen hosszú, Kant-idézetekkel gazdagon ellátott hátrahagyott jegyzet 1887-ből, amelyben Nietzsche többek között citálja *A fakultások vitáját*, *Az ítélőerő kritikáját*, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetését*, *A gyakorlati ész kritikáját* és *Az erkölcsök metafizikáját*.⁵⁹ Elméletileg lehetséges, hogy a jegyzeteket eredeti szövegek alapján egy svájci könyvtárban készítette 1887 kora nyarán,⁶⁰ de valószínűbb, hogy Kuno Fischer könyvéből másolta ki az adott passzusokat.⁶¹ Bár akadnak szemmel láthatóan affirmatív célból rögzített idézetek (a részvét fertőző jellege vagy a németek pedantériája kapcsán),⁶² a citátumok többségét igen gúnyosan kommentálja

---

⁵⁶ Uo. 19. Érdekes, hogy Nietzsche mindkét, témánk szempontjából releváns antagonistája megkapja tőle a pókszerű jelzőt. Rousseau és Kant is a morál hálóját szövi, amelyen fennakadnak a jobb sorsra érdemes fiatalok, és amely megakadályozza az életigenlő kultúra és társadalom kialakulását.

⁵⁷ Hill, R. Kevin: *Nietzsche's Critiques: The Kantian Foundations of his Thought*. Clarendon Press, Oxford, 2003. 20.

⁵⁸ Kolos Marcell: *Az ifjú Nietzsche, Kant és a teleológia*. *Elpis* 2013. 1. 38.

⁵⁹ KSA XIV. 739, KSA XII. 264. skk.

⁶⁰ Bailey, Tom: Nietzsche the Kantian? In: Ken Gemes, John Richardson (eds.): *The Oxford Handbook of Nietzsche*. Oxford University Press, Oxford, 2013. 147.

⁶¹ Brobjer Thomas H.: *Nietzsche's Philosophical Context: An Intellectual Biography*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2008. 38.

⁶² Nietzsche: *Jegyzetek a kései hagyatékából*. III. Ford. Óvári Csaba. Attraktor, Máriabesnyő, 2016. 19. Nem véletlen, hogy Nietzsche nagy egyetértéssel idézi és kommentálja Kant részvéttel szembeni etikai fenntartásait (Nietzsche egyenesen patológus, fertőző affektusként írja le azt, radikálisan továbbgondolja Kantot), hiszen szerinte az együttérzés érdektelenségében Schopenhauerig minden nagy filozófus egyetértett. Vö. Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*. id. kiad. 13. Nietzsche a kanti passzusokban elmélete megerősítését látta.

Nietzsche.⁶³ A legtöbb esetben az észszerűség, az intelligibilitás moralitásban betöltött szerepét bírálja Kantnál. A königsbergi filozófussal való intenzív vita okát segít megvilágítani az 1886-os *Túl jön és rosszon* két megjegyzése. A mű utolsó fejezetében (a 272. és 273. aforizmában) a kanti kategorikus imperatívusz két klasszikus megfogalmazását is kritizálja, egyrészt jelzi, hogy a kötelességeket és előjogokat az előkelő ember nem osztja meg másokkal, főleg nem mindenkivel, másrészt hogy a nagyratörő ember magától értetődően eszközként (és nem célként) tekint a többi emberre.⁶⁴ A fentiekben említett fragmentum-csoportban azonban továbbmegy, és nem csupán Kant etikai formalizmusát, hanem erénytanát is kritizálja. Kant gyanakodva figyel, ha az erkölcsi cselekvés megszokássá válik,⁶⁵ de általában aggasztja a második természet gondolata is. A *Pragmatikus érdekű antropológiában* például ezt írja: „A hely és a kor szabta körülmények, ha tartósak, megszokásokat szülnék, melyek, mint mondani szokták, második természetévé válnak, és megnehezítik, hogy önmagáról ítéletet mondhasson; megnehezítik, hogy ítéljen afelől, miféle fogalmat is kellene alkotnia magamagáról (...)”.⁶⁶ Ezzel szemben a kései Nietzsche – ahogyan azt már láthattuk – éppen azt szorgalmazta, hogy az ítéleteink megszokássá, „vérré” legyenek. Nem véletlen tehát, hogy a tenyésztés, idomítás kapcsán a morális megszokást bíráló Kant lesz a fő ellenfél: az ösztönné vált ítélet áll szemben az ész maximáival. Fontos megjegyezni, hogy mind Kantnál, mind Nietzsche-nél az egyénnek korlátoznia kell magát, kényszernek kell alávetnie eredeti természetét, de míg Kantnál az ész adta kötelesség jelenti ezt a regulatív elvet (amely egyben a szabadságot is lehetővé teszi),⁶⁷ addig Nietzsche-nél az ész szerepét a vérré vált ítélet, a második természet veszi át.⁶⁸ Az általános érvényű észeszmé helyett az egyedi, ösztönössé tett ítéletek szervezik az önfejlesztést. Kantot az érdekli, hogyan válhatunk szabad, erkölcsi lénné, míg Nietzsche-t a foglalkoztatja (tagadva a szabadság kanti lehetőségét), hogyan fejlesztheti magát az ember valami magasabbrendű személlyé. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az ítélet aktivitásának hangsúlyozásával *mintha* saját, korai Kant-olvasmányélményé-

---

⁶³ Uo. 19.

⁶⁴ Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. id. kiad. 137.

⁶⁵ Például Kant: *Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. In: Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest, 1991. 496-497.

⁶⁶ Kant: *Pragmatikus érdekű antropológia*. Ford.: Mesterházi Miklós. In: Kant: *Antropológiai írások*. Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005. 11.

⁶⁷ Kant: *Az erkölcsök metafizikája*. id. kiad. 492-494.

⁶⁸ Nietzsche-nél az igazi erényesség értelme a fokozásban, a hatalom növelésében rejlik. Vö. Nietzsche: *Az Antikrisztus*. id. kiad. 9.; Nietzsche: *Jegyzetek a kései hagyatékából*. V. id. kiad. 5.

nek megközelítését (*Az ítélőerő kritikája*) kérné számon a kései Kant-olvasáson (a gyakorlati észhez köthető munkák).

Az *Ecce Homo* 9. szakaszában Nietzsche azt írja, hogy nem halogathatja tovább a választ a kérdésre, hogyan lesz az ember azzá, ami.⁶⁹ A gondolatmenet végéhez érve, nekünk is érdemes követnünk ebben Nietzschét, és felvenni kiinduló problémánk fonalát. Nietzsche szerint az a tény, hogy az ember válik valamivé, azt feltételezi, hogy sejtelmünk sincs róla, mik is vagyunk. Hozzáteszi, nem szabad, hogy idő előtt tudatosodjon, mivé is alakulunk – ahogyan az ő esetében is éretten, erőlködés nélkül kellett felszínre törnie az új képességeknek. A tudatos törekvés csak ellene dolgozna a második természetnek, az egész folyamatnak öntudatlanul kell lezajlania. Önmagunkká lenni ugyanakkor örökös harcot is jelent saját magunkkal szemben, éppen ezért Nietzsche szerint a számunkra fontos embereknek szenvedést és méltatlanságot kell kívánnunk, mert az segíti őket önmagukká válniuk.⁷⁰ Emiatt a szükségszerű harc miatt engedhető meg az is, hogy az *Ecce Homo* (mint a második természet dokumentuma) célját tekintve nincs összhangban szerzője ösztöneivel és szokásával – ahogyan azt Nietzsche maga is jelezte az előszóban: ugyanis az idomítás szövegeként kihívás elé kell állítania létrehozóját.

---

⁶⁹ Nietzsche: *Ecce Homo*. id. kiad. 47.

⁷⁰ Uo. 17. Nietzsche: *A hatalom akarása*. id. kiad. 387.